

פורום המרצות והמרצים למשפטים
منتدى محاضرات ومحاضري القانون
لمען הדמוקרטיה من أجل الديمقراطية
The Israeli Law Professors' Forum
for Democracy

פורום המרצות והמרצים למשפטים למען הדמוקרטיה

נייר עמדה מס' 22: החופש האקדמי והאיומים עליו בעקבות ההפיכה המשטרית
המוצעת (וכן מדריך מעשי למרצים)

הופץ ביום 3.3.2023*

תקציר

פורום המרצות והמרצים למשפטים למען הדמוקרטיה - קבוצה בלתי מאוגדת ובלתי תלויה בגוף פוליטי של מומחים ומומחיות למשפט הישראלי ולמשפט הציבורי בפרט הפועלת בהתנדבות - רואה בדאגה רבה את הכוונה המסתמנת לפעול לביטול עצמאותה של הרשות השופטת, להכפפתה לממשלה ולשיקוליה הפוליטיים מפלגתיים של הרשות המבצעת, לפגיעה במעמדם העצמאי של היועצים המשפטיים לממשלה ולמשרדי הממשלה ובזכויות אדם. בנייר עמדה זה אנו מתייחסים להשפעת השינויים המוצעים על החופש האקדמי. כמו כן, אנו מצרפים מדריך מעשי למרצה הבוחן סיטואציות המעלות שאלות אתיות הנוגעות לגבולות החירות האקדמית.

אנו מוצאים כי:

- אנו סבורים כי האיומים הקיימים על החופש האקדמי בישראל ילכו ויתעצמו ככל שיאושרו השינויים המשטריים שעל הפרק.

---

* אנחנו, חברות וחברים בפורום מרצות ומרצים למען הדמוקרטיה, בעלי עמדות אקדמיות שונות לגבי פרטי הרפורמות השונות שהציעה הממשלה ה-37 לשינוי שיטת המשטר בישראל. לפיכך, ניירות העמדה או חומרים מקצועיים אחרים המופקים על ידינו משקפים את העמדה הרווחת בקרב החברים, גם אם אינם על דעת כולם. עם זאת, אנו מאוחדים בדעה כי יש במכלול ההצעות של הממשלה – שעניינן מתקפה חסרת תקדים בחומרתה על עצמאות השפיטה, היעוץ המשפטי, המשטרה, הצבא, והשידור הציבורי – כדי לפגוע באופן חמור בשלטון החוק ובאופייה הדמוקרטי של ישראל. לפיכך, חברנו לפורום זה כדי להעמיד לרשות הציבור את חוות דעתנו המקצועית בשעה הרת גורל זו. רשימת חברות וחברי הפורום מתפרסמת באתר הפורום, שם גם מופיעים כל ניירות העמדה מטעמנו: <https://lawprofssforum.org>. עקבו אחרינו בטוויטר <https://twitter.com/lawprofssforum>. ליצירת קשר lawprofssforum@gmail.com.

- ללא רשות שופטת עצמאית וחזקה יהיו המרצים חשופים לגחמות של הפוליטיקה הישראלית ושיקולים של מצוינות מחקרית ייסוגו בפני שיקולים פוליטיים. הן המחקר והן ההוראה במוסדות האקדמיים בישראל יפגעו בעקבות זאת באופן מהותי.
- קיים חשש ממשי כי השינויים המשטרניים המוצעים יסכנו את ההישגים האקדמיים המרשימים שהושגו בישראל. הם מאיימים על החירות של המרצים לחקור וללמד, אשר מהווה אבן יסוד לקיומו של מדע איכותי, שיח חופשי ותרבות דמוקרטית בהשכלה הגבוהה.
- יש לראות באיום על תכליות האקדמיה וערכיה כתחום הראוי להגנה רחבה של החופש האקדמי הנתון למרצים העוסקים בכל תחום שהוא.

נימוקי נייר העמדה:

עיקרי הדברים

במסגרת נייר זה ננתח את עקרונות החופש האקדמי ונבחן את ההשלכות הצפויות של ההפיכה המשטרית על החופש האקדמי. החלק הראשון של נייר העמדה יעסוק בעקרונות כלליים הקשורים לחופש האקדמי: הגדרתו, תכליותיו, הנושאים עליו הוא חל וגבולותיו. החלק השני של נייר העמדה יעסוק בחופש האקדמי בישראל ובאיומים עליו. נתמקד בהשלכות הצפויות של השינויים החוקתיים המוצעים בהצעות החוק אשר עברו בכנסת בקריאה ראשונה בתאריך 20 לפברואר, 2023. לבסוף נתמקד במדריך מעשי למרצה הבוחן סיטואציות המעלות שאלות אתיות הנוגעות לגבולות החירות האקדמית. מדריך זה הוא נפרד מן הטקסט ויכול להיקרא באופן בלתי תלוי בו.

האקדמיה אמונה על פיתוח, שימור והפצה של ידע. עובדה זו עלולה להפוך את הקהילה האקדמית למטרה פוטנציאלית לניסיונות שליטה מצד השלטון או קבוצות אחרות. החופש האקדמי הוא מושג שנוי במחלוקת. ברמה המופשטת ביותר מדובר בחירויות של מרצים במסגרת עבודתם המחקרית, במסגרת ההוראה ולעתים גם במסגרות מנהליות הקשורות באופן הדוק למחקר והוראה. החירות האקדמית של מרצים מבוססת על תפישה לפיה המוסד האקדמי הוא ייחודי ויש לו תפקידים חברתיים מיוחדים. הייחוד של כתיבה, מחקר והוראה באקדמיה נובע מהכפיפות המוחלטת לנורמות של הדיסציפלינה האקדמית ושל הקהילה האקדמית. המחקר וההוראה אמורים להיות חופשיים מהתערבות פוליטית או מלשרת צרכים ממשלתיים, פוליטיים או חברתיים. מכאן הצורך בהגנה על החוקר. ת. הבודד. ת. ועל קבוצות מחקר ומעבדות מפני לחצים, איומים או סנקציות שמקורן איננו נורמות השיח של הדיסציפלינה האקדמית כפי שנקבעות על ידי הקהילה האקדמית הרלבנטית.

לחופש האקדמי שתי תכליות. התכלית האחת היא ההגנה על היושרה של המחקר המיועדת להבטיח את איכות המחקר וההוראה. ההנחה היא שהגנה על חופש אקדמי תחזק את מהימנותו של המחקר ואת תרומתו המדעית ובנגזר, תרומתו הכלכלית התרבותית והערכית לחברה. התערבות חיצונית בין אם מקורה במדינה, במוסד האקדמי או בגופים פרטיים עלולה לפגוע אנושות באיכות המחקר האקדמי ובאיכות ההוראה. התכלית השנייה של החופש האקדמי היא קידום ערכים דמוקרטיים והומאניסטיים. התכלית הזו מבוססת על הטענה כי האקדמיה מושתתת על ערכים דמוקרטיים והומאניסטיים כלליים, המבוססים על עמדה אנטי-היררכית

וכוללים בין היתר, שוויון, חירות מחשבה וכן איסור הפליה במוסד אקדמי על בסיס גזע, דת, מין, נטייה מינית וכדומה.

קביעת היקף ההגנה על החופש האקדמי מחייבת במקרים מסוימים, כגון שיח אקדמי במהלך שיעור, הבחנה בין נושאים המצויים בתחום התמחותם של מרצים (או לכל הפחות שהם רלבנטיים לשיעור) לבין נושאים שהינם מחוץ לתחום ההתמחות של המרצים. נבקש לטעון כי למרצים בכל תחום עומדת הגנת החופש האקדמי בנושאים אשר קשורים באופן ישיר לתכליות האקדמיה ולמדיניות הקשורה להשכלה הגבוהה, ובהם שיפור איכות המחקר וההוראה, תרבות דמוקרטית, מניעת הפליה, קידום מגוון, וכן הגנה על החופש האקדמי עצמו. גורמים שונים במוסדות להשכלה גבוהה עוסקים באופן שגרתני בקידום נושאים אלה והם נזכרים בקודים אתיים מוסדיים.¹ לפיכך, יש לראות בתגובות של מרצים לאיומים על תכליות האקדמיה וערכיה כמצויים בתוך ליבת התחום הראוי להגנה של החופש האקדמי.

נייר זה בוחן את חשיבות ההגנה המשפטית על החירות האקדמית ואת האיומים על חירות זו תוך שימוש בדוגמאות מישראל. תחילה, נעסוק במספר איומים הקשורים בפעילות חוץ אקדמית של מרצים (מאמרים בעיתון, השתתפות בכנסים פוליטיים וכדומה). בהמשך, נדון במעורבות של פוליטיקאים במינויים אקדמיים ומנהלים או במתן פרסים. לבסוף, נעסוק בגבולות הביטוי במסגרות הוראה שונות ובשאלת השימוש בכספי האקדמיה לאירועים בעלי "צבע פוליטי".

מסקירה קצרה זו עולה גם כי החופש האקדמי בישראל נתון לאיומים שונים בשנים האחרונות. **אנו צופים כי איומים אלו יגברו ככל שיתקבלו השינויים המוצעים בחקיקה.** זאת מכמה וכמה טעמים. ראשית, הסקירה מעידה כי הפיקוח השיפוטי הוא בעל חשיבות רבה להגנה על החירות האקדמית. האירוע בעניין מתן פרס ישראל לעודד גולדרייך וכן העתירה בעניינה מינויה של יעל אמיתי לוועדת המענקים גרמניה-ישראל (אף שבסופו של יום עתירה זו לא נתקבלה) הבהירו לרשויות השלטון כי חלות עליהן מגבלות חוקיות על יכולתן להתערב בשאלות אקדמיות. ואולם, לאחר שיועברו השינויים המוצעים יוכלו הקואליציה והממשלה להתערב, ללא ריסון, במינויים או בקידומים, במתן פרסים, במדיניות מענקי מחקר ועוד. **ללא רשות שופטת עצמאית וחוקה יהיו המרצים חשופים לגחמות של הפוליטיקה הישראלית ושיקולים של מצוינות מחקרית ייסוגו בפני שיקולים פוליטיים.** הן המחקר והן ההוראה במוסדות האקדמיים בישראל יפגעו בעקבות זאת באופן מהותי. שנית, ההפיכה המשטרית עלולה לגרום לחיזוק מגמות של רדיפת מרצים בגין התבטאויות פוליטיות או אף התבטאויות למען הדמוקרטיה, או בגין הזמנה לכנסים של מרצים שהם פעילים פוליטיים. דוגמאות לכך ראינו בחודשים האחרונים במקרה של מרצה מאוניברסיטת בן גוריון שהמצגת שהציג בקורס שעוסק בחוקה הגיעה לדיון בוועדת החינוך של הכנסת,² ובמקרה של תלונות שהוגשו על כנסים באוניברסיטת תל אביב.

¹ ראו למשל הקוד האתי של מכון ויצמן; הקוד האתי של אוניברסיטת חיפה; ס' 1-2 לקוד האתי של אוניברסיטת בן גוריון; ס' 3 לקוד האתי של אוניברסיטת בן-גוריון. לדיון מקיף בהתפתחות ההשכלה הגבוהה בישראל וגם לשאלת החופש האקדמי בישראל ראו עמי וולנסקי **אקדמיה בסביבה משתנה: מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 1952-2004** (2005).

² שירה קדרי עובדיה "ביוזמת 'אם תרצו', ועדת החינוך דנה ביסתימת פיות באקדמיה" **הארץ** (1.2.2023), <https://www.haaretz.co.il/news/education/2023-02-01/ty-article.premium/00000186-08c1-d5d4-a59e-d9dfa1c8000>

לאור האמור לעיל, קיים חשש ממשי כי השינויים המשטריים המוצעים יסכנו את ההישגים האקדמיים המרשימים שהושגו בישראל. הם מאיימים על החירות של המרצים לחקור וללמד, אשר מהווה אבן יסוד לקיומו של מדע איכותי, שיח חופשי ותרבות דמוקרטית בהשכלה הגבוהה.

מצאנו לנכון לסיים את נייר העמדה במדריך מעשי למרצה המיועד לפתור מקצת מן הדילמות המעשיות של מרצים המבקשים לעסוק בשאלות ערכיות במסגרת עבודתם האקדמית.

1. מבוא

במסגרת נייר זה ננתח את עקרונות החופש האקדמי ונבחן את ההשלכות הצפויות של ההפיכה המשטרית על החופש האקדמי.

החלק הראשון של נייר העמדה יעסוק בעקרונות כלליים הקשורים לחופש האקדמי: הגדרתו, תכליותיו, הנושאים עליו הוא חל וגבולותיו. כן נעסוק בחשיבותן של שמיעת מגוון דעות ובביטויים מוסדיים. מטרתו של חלק זה היא לסייע למרצים במוסדות אקדמיים להבין ולנתח את פעילותם למען הדמוקרטיה בעת הנוכחית בראי החופש האקדמי הנתון להם.

החלק השני של נייר העמדה יעסוק בחופש האקדמי בישראל ובאיומים עליו. נתמקד בהשלכות הצפויות של השינויים החוקתיים המוצעים בהצעות החוק אשר עברו בקריאה ראשונה בכנסת בתאריך 20 לפברואר, 2023.³ מסקנתנו היא כי התיקונים החוקתיים המוצעים מסכנים את החירויות האקדמיות וכי השלמת החקיקה המוצעת תצמצם באופן משמעותי את ההגנות החוקיות והחוקתיות המבטיחות כיום את השגשוג של המחקר וההוראה האקדמית בישראל.

2. החופש האקדמי: עקרונות כלליים

מהו חופש אקדמי?

האקדמיה אמונה על פיתוח, שימור והפצה של ידע. עובדה זו עלולה להפוך את הקהילה האקדמית למטרה פוטנציאלית לניסיונות שליטה מצד השלטון או קבוצות אחרות. היקפו של החופש האקדמי הנחוץ שנוי במחלוקת. ברמה המופשטת ביותר מדובר בחירויות של מרצים במסגרת עבודתם המחקרית, במסגרת ההוראה ולעתים גם במסגרות מנהליות הקשורות באופן הדוק למחקר והוראה. חירות זו מיועדת להגן על המרצים מפני התערבות של המדינה, של המוסד בו הם עובדים או של גופים אחרים כגון תורמים או מנהלנים אקדמיים.

³ תכלית נייר עמדה זה היא בעיקרה פרקטית. לפיכך, לא נתייחס להתפתחות היסטורית של החירות האקדמית במערב. נזכיר כאן רק מסמך אחד חשוב המשמש עד היום מקור מועיל להבנת היקף החירות האקדמית וכן התכליות העומדות בבסיסו. נייר זה נכתב בשנת 1915 על ידי קבוצה של פרופסורים ממוסדות אקדמאיים מובילים בארצות הברית (The Declaration of Principles, https://aaup-ui.org/Documents/Principles/Gen_Dec_Princ.pdf). החפצים להעמיק בדיון בשאלת ההיקף הראוי של החירות האקדמית צריכים לפנות כנקודת מוצא למסמך חשוב זה.

החירות האקדמית של המרצים מבוססת על תפישה לפיה המוסד האקדמי הוא ייחודי ויש לו תפקידים חברתיים מיוחדים. הייחוד של כתיבה, מחקר והוראה באקדמיה הוא הכפיפות המוחלטת לנורמות של הדיסציפלינה האקדמית ושל הקהילה האקדמית.⁴ המחקר וההוראה אמורים להיות חופשיים מהתערבות פוליטית ומלשרת צרכים ממשלתיים, פוליטיים או חברתיים. מכאן הצורך בהגנה על החוקר. ת. הבודד. ועל קבוצות מחקר מפני לחצים, איומים או סנקציות שמקורן זר לנורמות השיח של הדיסציפלינה האקדמית כפי שנקבעות על ידי הקהילה האקדמית הרלבנטית. יש כמובן מקום לאתגר את נורמות השיח האקדמיות ולבקר אותן ואולם גם ביקורת זו חייבת לעמוד בסטנדרטים של הקהילה האקדמית עצמה. זיהוי הגבול בין איתגור השיח האקדמי לצורך קידום המדע לבין הכפפת השיח האקדמי לצרכים פוליטיים הוא לעתים קרובות קשה אבל נחוץ. החופש האקדמי צריך להבטיח מקום של כבוד גם לקולות לא קונבנציונאליים החפצים לאתגר את הקונבנציות עצמן.

לחירות האקדמית יש שני היבטים שונים זה מזה: ההיבט האינדיבידואלי מתמקד בחירות של המרצים הבודדים או קבוצות חוקרים לחקור וללמד על פי שיקול דעתם ללא התערבות חיצונית. ההיבט המוסדי מתמקד בחירות של המוסד האקדמי לנהל את ענייניו על פי שיקול דעתו. ההיבט המוסדי של החופש האקדמי מעוגן כיום בסעיף 15 לחוק המועצה להשכלה גבוהה הקובע כי "מוסד מוכר הוא בן חורין לכלכל ענייניו האקדמיים והמינהליים במסגרת תקציבו כטוב בעיניו...". לדעתנו תכלית החופש האקדמי היא בסופו של יום לקדם את ההיבט האינדיבידואלי, דהיינו להגן על המרצים הבודדים או על קבוצות מחקר ומעבדות. ההגנה המוסדית היא מכשיר להגן על המרצים הבודדים או קבוצות חוקרים מפני מעורבות של המדינה או של גופים פרטיים. מכאן שהחירות של המרצים הבודדים או של קבוצות מחקר ומעבדות גוברת על ההגנה של המוסד, שכן ההגנה על המוסד אינה אלא מכשיר להגנה על המרצים. זאת משום שבסופו של יום המרצים הבודדים או קבוצות המחקר הם המבצעים את המחקר וההוראה ואילו המוסד הוא האמצעי שתפקידו לאפשר ולקדם את עבודת המחקר וההוראה של המרצים או קבוצות מחקר.

תכליות החופש האקדמי

נדון עתה בקצרה בתכליות ההגנה על החופש האקדמי. בספרות הרלבנטית מוצאים דיון בשתי תכליות מובחנות. התכלית האחת היא ההגנה על היושרה של המחקר המיועדת להבטיח את איכות המחקר וההוראה. ההנחה היא שהגנה על חופש אקדמי תחזק את מהימנותו של המחקר ואת תרומתו המדעית ובנגזר, תרומתו הכלכלית התרבותית והערכית לחברה. התערבות חיצונית בין אם מקורה במדינה, במוסד האקדמי או בגופים פרטיים עלולה לפגוע אנושות באיכות המחקר האקדמי ובאיכות ההוראה. כך למשל, בברית המועצות התערב השלטון במחקר הביולוגיה תחת הנהגתו של הביולוג טרופים ליסנקו, אשר יישם תאוריות ביולוגיות חסרות ביסוס

---

⁴ היו הוגי דעות שסברו כי הכפפת החוקרים הבודדים לנורמות השיח של הדיסציפלינה שלו הן דכאניות ובסופו של יום עלולות להזיק למחקר האקדמי. חוקר מרכזי נודע טבע את המושג peer review dictatorship כדי לציין את הסכנות של חשיפת חוקרים לשיפוט העמיתים. במסגרת נייר עמדה זה אנו נכיר בכך שהחירות האקדמית איננה מוחלטת וכי לעתים היא עלולה להיחדף על ידי שיקולים מתנגשים. מאידך לא נעסוק בעמדה הלא קונבנציונאלית לפיה לעתים יש להגן על החוקרים בפני נורמות השיח של הקהילה המחקרית שאליה הם משתייכים. הנחת היסוד שלנו תהיה כי בסופו של יום המחקר כפוף לנורמות שיח אלה וכי תכלית ההגנה על החופש האקדמי היא להבטיח כפיפות מלאה לנורמות של הדיסציפלינה אליה משתייך החוקרים.

שהשלכתן על החקלאות הסובייטית הייתה הרסנית. ביולוגים וגנטיקאים אשר חלקו על ליסנקו הוכנסו למחנות ריכוז ונרצחו.⁵

התכלית השנייה של החופש האקדמי מכונה לעתים קרובות קידום ערכים דמוקרטיים והומאניסטיים. התכלית הזו מבוססת על הטענה כי האקדמיה מושתתת על ערכים דמוקרטיים והומאניסטיים כלליים. כך למשל, האתוס האקדמי מבוסס על עמדה אנטי-היררכית. החוקרים מצופים לטעון טיעונים לטובת עמדתם ולא להשתמש בדרגה האקדמית שלהם או במעמד החברתי כדי לבסס את טענותיהם. בניגוד למשל לצבא בו קצינים יכולים להשתמש בדרגתם כדי להורות לחיילים לנהוג באופן מסוים, או לחברה בה מנהלים רשאים להורות לעובדים מה עליהם לעשות, חוקרים בכירים אינם יכולים להשתמש בדרגתם האקדמית כדי להורות לחוקרים צעירים מה עליהם לחקור וכיצד. ערכים דמוקרטיים והומאניסטיים אלה כוללים גם שוויון, חירות מחשבה וכן איסור הפליה במוסד אקדמי על בסיס גזע, דת, מין, נטייה מינית וכדומה. המחקר המדעי אמור להיות עיוור לשאלה מיהם החוקרים, מהי דרגתם, מעמדם בקהילה האקדמית, השתייכותם הלאומית או הנטייה המינית שלהם. המבחן היחיד הוא איכות הטיעונים שלהן כפי שהיא נמדדת על ידי עמיתיהם לדיסציפלינה.⁶ עם זאת החירות האקדמית חייבת להגן גם על חוקרים המאתגרים הנחות בדבר שוויון כל עוד אלו מעוגנים במחקר מדעי המקיים סטנדרטים מחקרניים.⁷

אידאל ההגנה על החירות האקדמית איננו מתממש באופן מלא. אין זה סוד כי מרצים בכירים משתמשים במעמדם כדי לקדם את התפיסות הפרטיות הלא המחקריות שלהם גם כאשר אלו אינן מבוססות. זאת ועוד, לעתים קרובות למחלוקות לשם שמיים בין אסכולות מחקריות שונות באותה הדיסציפלינה עלולות להיות השפעות שפוגעות קשות בחופש האקדמי כאשר מרצים משתמשים במעמדם כדי להרתיע חוקרים להשתמש באסכולות מחקריות לגיימיות המנוגדות לאסכולה להם הם משתייכים.⁸ עם זאת העדר מימוש מלא של האידאל הזה איננו מחייב את המסקנה כי חירות אקדמית היא חסרת ערך. העדר המימוש המלא מחייב כי האקדמיה תכווין את פעולותיה על מנת לאפשר מימוש שלם יותר של אידאל זה.

---

⁵ Semyo Reznik & Victor Fet, *The Destructive Role of Trofim Lysenko in Russian Science*, 27(9) *European Journal of Human Genetics* 1324 (2019).

⁶ אתוס זה לטעמנו משליך גם על שאלות רלבנטיות לחברה הישראלית כגון ההפרדה בין גברים ונשים. כשם שהאתוס של הישיבה מדר נשים מלימוד גמרא כך האתוס של הקהילה האקדמית שולל הדרה כזו. זאת לא משום רק או בעיקר משום שההדרה מפלה או פוגעת בנשים אלא משום שהיא מעניקה לשיקולים מגדריים מקום לא ראוי בשיח האקדמי.

⁷ דוגמא לכך הם המחקרים המייחסים לקבוצות אתניות שונות יכולות מנטליות שונות. אלה חייבות להיות מוגנות כל עוד הם משתמשות בכלים מדעיים מוכרים ואמינים. למותר לציין שמחקרים מן הסוג מעוררים שאלות אתיות קשות. דוגמא מפורסמת הוא הספר RICHARD HERNSTEIN & CHARLES MURRAY, *THE BELL CURVE: INTELLIGENCE AND CLASS STRUCTURE IN AMERICAN LIFE* (1994). לדעת מחברי נייר זה מחקרים אלה מוגנים על ידי חופש האקדמי.

⁸ דוגמא מפורסמת הוא המאבק בין חסידי הגישה הכלכלית למשפט וחסידי הגישה הביקורתית בהרווארד בשנות ה-1980. בסופו של יום סולקו מהרווארד חלק מן הדמויות הבולטות המשתייכות לגישה הביקורתית למשפט.

על אלו נושאים חל החופש האקדמי?

החופש האקדמי כולל את החירות להתייחס לנושאים שנויים במחלוקת, להטיל ספק, לערער על מוסכמות ולהביע עמדה. יש הסבורים כי חופש אקדמי מגן אך ורק על נושאים הקשורים ישירות למחקר האקדמי ואילו ההגנה על ביטוי של מרצים שאינו קשור לתחום התמחותם נגזרת מחופש הביטוי הכללי.

שאלת התחולה של החופש האקדמי רלבנטית במיוחד לטקסטים או התבטאויות שאינן אקדמיות באופן מובהק. העמדה לפיה החופש האקדמי לא חל במקרים כאלה שגוייה לטעמנו מכמה סיבות. ראשית, האבחנה בין מהו טקסט אקדמי ומהו איננו טקסט אקדמי היא בעייתית. שנית, לעתים קרובות גם במקרים בהם המרצה מפרסמת מאמר עיתונאי או טקסט שהוא בבירור איננו בתחום ההתמחות שלה יש מקום להכרה בחופש האקדמי. זאת משום שכפי שצינו לעיל תכלית ההגנה על החירות האקדמית נגזרת לא רק מחשיבות המחקר האקדמי אלא גם מן החשיבות של הכרה באתוס האקדמי של שוויון וחירות המחשבה. קידום אתוס זה נעשה לעתים קרובות באמצעות טקסטים שאינם אקדמיים. מכאן אנו למדים שהגנה על מרצים צריכה לחול גם על מאמרים עיתונאיים או על טקסטים שאינם בתחום ההתמחות שלהם כל עוד אלו קשורים לאידאליים דמוקרטיים-הומאניסטיים שעליהם המחקר המדעי נשען. עמדה זו נתמכת גם על ידי התפיסה כי למוסדות להשכלה גבוהה יש תפקיד חברתי מיוחד לקדם את האינטרס החברתי בידע וכי החוקרות לא צריכות להתבצר במגדל השן. מכאן שיש מקום להגנה מיוחדת ואולי רחבה יותר לביטוי של אנשי אקדמיה גם כאשר ביטוי זה איננו אקדמי.⁹ הסיבה לכך היא הבדלים מוסדיים רלבנטיים בין אוניברסיטאות לבין עסקים פרטיים או ארגונים ציבוריים אחרים. אנשי ונשות אקדמיה זכאים להגנה גם כאשר הם מבקרים באופן חריף את האוניברסיטה או את נשיא האוניברסיטה שעה שעובדים בחברה פרטית ואולי גם במסגרת מוסדות ציבוריים עלולים להיות חשופים בנסיבות דומות לסנקציות.

מעמד מיוחד קיים לנושאים אשר אינם בתחום ההתמחות המחקרי של המרצים אך הם קשורים באופן ישיר לתכליות האקדמיה ולמדיניות הקשורה להשכלה הגבוהה, ובהם שיפור איכות המחקר וההוראה, תרבות דמוקרטית, מניעת הפליה, קידום מגוון, וכן הגנה על החופש האקדמי עצמו. גורמים שונים במוסדות להשכלה גבוהה עוסקים באופן שגרתי בקידום נושאים אלה והם נזכרים בקודים אתיים מוסדיים.¹⁰ לפיכך, **יש לראות באיום על תכליות האקדמיה וערכיה כתחום הראוי להגנה רחבה של החופש האקדמי הנתון למרצים העוסקים בכל תחום שהוא.**

הניתוח הזה מנביע את המסקנה כי החופש האקדמי חל גם על נושאים פוליטיים. בהקשר זה יש לזכור כי חירות אקדמית איננה עניין המשתיך לימין או לשמאל. חירות אקדמית צריכה להגן על מרצים משמאל החוששים כי עמדותיהם בזכות חרם אקדמי למשל או בזכות הפלסטינים יפגעו במעמד האקדמי. בה במידה צריכה החירות האקדמית להגן על מרצים מימין החוששים מצמיחה לא מאוזנת של שיח שהוא תקין פוליטי (politically correct) המגביל את זכותם של מרצים לעצב את ההוראה או המחקר כרצונם.

⁹ ראו חיים גנו "חופש אקדמי" עיוני משפט יב(2) 415 (1987).

¹⁰ ראו למשל הקוד האתי של מכון ויצמן; הקוד האתי של אוניברסיטת חיפה; סי' 1-2 לקוד האתי של אוניברסיטת בן גוריון; סי' 3 לקוד האתי של אוניברסיטת בן-גוריון. לדיון מקיף בהתפתחות ההשכלה הגבוהה בישראל וגם לשאלת החופש האקדמי בישראל ראו עמי וולנסקי **אקדמיה בסביבה משתנה: מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 1952-2004** (2005).

גבולות החופש האקדמי

החירות האקדמית איננה מוחלטת ואיננה גוברת בהכרח על כל שיקול אחר.

שיח במהלך שיעור: בצד החירות האקדמית יש מקום גם להטיל חובות על המרצים לא להשתמש במעמד המוקנה להם כדי להפיץ באורח שיטתי עמדות פוליטיות וחברתיות בשיעוריהם אלא אם כן אלו קשורות לדיסציפלינה בה הם מתמחים. כך למשל, מרצה למתמטיקה אינה אמורה להקדיש את מחצית השיעור המיועד ללמד את משפט גאוס כדי לבטא את עמדותיה ביחס לשאלה כיצד יש לחלק משאבים בחברה. הבחנה זו בין ביטויים מקצועיים וביטויים לא מקצועיים עולה גם מחלק מהקודים האתיים המוסדיים.¹¹ בהקשר זה יש להבחין בין הפצת עמדות שיטתיות לבין דיון קצר בנושאים פוליטיים וחברתיים העומדים על הפרק אשר אינו פוגע בניהול המקצועי של הקורס. ככל שמידת האיום על החירות האקדמית והערכים העומדים בבסיסה גדול יותר כן יש הצדקה לעיסוק רב יותר בשאלות ערכיות שאינן קשורות בהכרח לנושא המרכזי של השיעור. כאמור לעיל, לנושאים העומדים בלבן של התכליות האקדמיות ובהם תרבות דמוקרטית באקדמיה יש מעמד מיוחד והם ראויים לפיכך להגנה מיוחדת. עקרונות דומים חלים גם על שיח עם תלמידי מחקר במעבדות.

ככלל, הנורמות החלות על השיח בשיעור הם סטנדרטים ולא כללים. במילים אחרות נורמות אלה הן נורמות עמומות. זאת משום שהערות בעלות אופי פוליטי יכולות להיאמר באופנים שונים והשפעתן על האווירה בכיתה הלימוד משתנה בהתאם להקשר, לציבור הסטודנטים בשיעור, לטון הדיבור, לנושא השיעור ועוד. כך גם ברור כי אופי ההתבטאויות הלגיטימיות בכיתה משתנה מתחום לתחום. ישנם תחומים כגון משפטים, מדע המדינה או סוציולוגיה שאינם יכולים להילמד מבלי להיות מעורבים בשאלות בעלות ניחוח פוליטי מובהק. מאידך גיסא, תחומים אחרים הם מרוחקים יותר מן החיים הפוליטיים או החברתיים.

לבוש פוליטי ופוסטרים פוליטיים במשרד: שאלות קשורות עניינן במרצים הלובשים בעת השיעור פריטי לבוש הנושאים כיתובים פוליטיים או מעטרים את משרדיהם בפוסטרים פוליטיים. גם אלו שאלות שאין להן תמיד תשובות כלליות אלא תשובות תלויות הקשר. ככלל המרצים רשאים להתלבש כרצונם או לעטר את משרדיהם באופן המתיישב עם טעמים האישי ועמדתם הפוליטית. יתכנו כמובן מקרים חריגים בהם הלבוש או עיצוב המשרד עלולים להיות פוגעניים (למשל גזעניים או מסיתים). כאמור, לבישת בגד בשיעור או הצבת שלט במשרד הנושאים כיתובים המגנים על עקרונות הדמוקרטיה זכאים להגנה מיוחדת, בהיותם קשורים לאתוס ההומאניסטי-דמוקרטי של האקדמיה.

שימוש במייל מוסדי: שאלה נוספת שעלתה בימים האחרונים קשורה לשימוש במערכות המיילים של המוסדות האקדמיים על מנת להעביר מסרים לסטודנטים הקשורים להפיכה המשטרית. ככלל, למרות שלמרצים יש חופש אקדמי להתבטא בנושאים הקשורים לעקרונות הדמוקרטיה, במסגרת הפעילות האקדמית לא רצוי להשתמש במדיום שאינו מאפשר שיח אקדמי פתוח אלא במקרים קיצוניים. ההפיכה השלטונית הנוכחית עשויה באופן סביר להיתפס כמקרה קיצוני ואולם איננו רוצים לקבוע מסמרות בעניין זה.

¹¹ למשל הקודים האתיים של אוניברסיטת בן גוריון ואוניברסיטת חיפה.

חופש הביטוי של סטודנטים: גבול מסוג אחר של החופש האקדמי קשור בחובה המוטלת על המרצים לאפשר לסטודנטים להתבטא בחופשיות בנושאים שנויים במחלוקת, לכבד דעות של סטודנטים ולהימנע מלהפלות סטודנטים בגין עמדותיהם הפוליטיות או מטעמים אחרים. להוראה במוסד אקדמי מתלווים סמכות ויחסי כוח ואין לנצלם לרעה. הסטודנטים הם קהל שבוי, בפרט בקורסי חובה. בישראל, סעיף 5 לחוק זכויות הסטודנט, תשס"ז-2007, קובע כי "לכל סטודנט החופש להביע את דעותיו, עמדותיו והשקפותיו לגבי תוכנו של חומר הלימוד והערכים המובעים בו" אך "אין בהוראת סעיף זה כדי להגביל את סמכותו של מוסד להסדיר את אופן הבעת הדעות, העמדות או ההשקפות לצורך שמירה על מהלך הלימודים התקין". בהקשר זה, חשוב להקפיד שלא להפוך את האווירה בשיעור לבלתי נעימה או עוינת. ייתכן כי בחירות פדגוגיות יגרמו לאי נוחות של סטודנטים אך יש להבטיח את נכונות המרצים לשמוע ביקורת על אותן בחירות ולהגן עליהן במסגרת השיעור.

קידום אינטרסים לא לגיטימיים: כמו כן, יש סכנה כי החירות האקדמית תשמש מרצים כדי לקדם את האינטרסים שלהם. מרצים אינם יכולים להשתמש בחירות האקדמית הנתונה להם כדי לקדם תכליות אישיות או כדי להתגונן מפני פעילות פלילית או פעילות לא אתית אחרת. בנוסף, מרצים לא יכולים להשתמש בחופש האקדמי הנתון להם כדי להימנע מחשיפה לביקורת אקדמית על עבודתם המחקרית או על המתודות הפדגוגיות בהן הם משתמשים.

הקפדה על שיח אקדמי במסגרת פעילות אקדמית: לבסוף, על המרצים להקפיד על שיח אקדמי במסגרת פעילותם האקדמית, לרבות הימנעות מגידופים, איומים, או ביטויים גזעניים. מחוץ למסגרת אקדמית למשל בכתבה עיתונאית או אחרת חלות על המרצים החובות הכלליות של המשפט הפלילי.

חופש אקדמי ומגוון דעות בשיעורים ובכנסים אקדמיים

שמיעת דעות מגוונות הינה ערך יסוד של מוסדות להשכלה גבוהה. ההנחה היא ששמיעת מגוון דעות מקדמת חשיבה חופשית ואת איכות ההוראה והמחקר. כמו כן, על מוסדות אקדמיים פלורליסטיים רב-תרבותיים להיות רגישים לשונות חברתית, פוליטית תרבותית ומגדרית, לייצר מרחבים המאפשרים השמעת דעות מגוונות ולקדם ייצוג של קהלים מגוונים בשיח האקדמי. בנוסף, חשוב לזכור כי הלימודים באקדמיה מזמנים אפשרות לסטודנטים מרקעים חברתיים, תרבותיים ודתיים שונים לנהל שיח משותף על עמדותיהם. לכן, ככלל רצוי לתת במה למגוון דעות הן בקורסים אקדמיים והן בכנסים אקדמיים.

עם זאת, מגוון הדעות שיישמעו בכל מרחב אקדמי תלוי בגורמים רבים ובהם היקף המוזמנים ואופי הנושא. כמו כן, מגוון אין פירושו איזון ייצוגי בין הדעות הרווחות בציבור הרחב או חיוב לאפשר הצגת דעות המבוססות על נתונים שקריים.

לאור האמור לעיל, לעתים יש גם מקום לארגן כנס המשקף תפיסת עולם אחת. הריבוי איננו יכול להימדד באופן נקודתי ביחס לכל כנס וכנס או ביחס לכל אירוע ואירוע. כך למשל נראה כי יש מקום לקיים אירועים בהם ישתתפו אך ורק קבוצות מודרות. במקרים אחרים שיקולים הנשענים על אופי הקהל, האינטרסים של מארגני הכנס ושיקולים אחרים עשויים להצדיק כנסים שאינם מאוזנים. ככלל הניסיון לייצר איזון ביחס לכל אירוע עלול לעתים לפגוע באיכות הכנס. היחס בין ריבוי העמדות לאיכות הכנס הוא תלוי נסיבות. כמו כן, במידה

שמדובר באירוע שמתבסס על נקודת הנחה מחקרית מסוימת, אין טעם בייצוג עמדה שחותרת תחת קיומה של אותה נקודת הנחה. לדוגמא, באירוע שדן באתיקה של אמצעים לקידום התחסנות נגד נגיף הקורונה אין בהכרח טעם בייצוג עמדה שגורסת כי הקורונה אינה מחלה שמצריכה חיסון כלל. דוגמא נוספת היא מפגשים בהם מחלקות אקדמיות מזמינות משפטנית על מנת להסביר למרצים ולסטודנטים את השינויים המשטרניים המוצעים. מפגשים מעין אלו בהם מוזמנים מרצה אחד או שניים לשוחח על נושאים הקשורים בתחום התמחותם לא חייבים לשקף מגוון דעות. בכל מקרה, חשוב לשמור על זכויות הסטודנטים במפגשים כאלה להתבטא בחופשיות. גם מפגשים לא אקדמיים בעלי אופי פוליטי או ציבורי צריכים להיות מוגנים מפני התערבות מצידה של האוניברסיטה או גופים אחרים.

לא ראוי לאפשר למוסד להטיל הגבלות על אירועים גם אם אירועים אלה אינם מאוזנים. בחירת הדוברים ובחירת הנושאים צריכה להיות נתונה למארגני הכנס והיא מוגנת על ידי החופש האקדמי שלהם. ההגבלות היחידות על קיום כנסים צריכות להיות הגבלות שמקורן בדין הפלילי. כמו כן ראוי כי מארגני הכנס ימסרו במידת האפשר אינפורמציה מלאה למשתתפים על אופיו של הכנס ועל הטעמים לבחירת הדוברים או הנושאים ועל הנחות היסוד העומדות מאחורי ההחלטות על עיצוב הכנס. מוסד אקדמי רשאי למנוע קיומם של כנסים כאשר הכנסים צפויים לערב ביטויים מסיתים או גזעניים שנאסרו בדין הפלילי. חופש הביטוי של סטודנטים באירועים אקדמיים כאלה הוא רחב ביותר ויש לשמור על זכויות הסטודנטים להתבטא בחופשיות.

ביטויים מוסדיים של מוסדות אקדמיים

ככלל מוסדות אקדמיים אינם צריכים לבטא עמדות פוליטיות כאלו או אחרות. זאת משום שהקהילה האקדמית היא קהילה פלורליסטית. גם נשיאי המוסדות צריכים להיזהר בביטוי עמדה פוליטית כזו או אחרת.

היוזמות לשינויים החוקתיים בישראל בימים האחרונים לוו גם בהתבטאויות רשמיות של ראשי המוסדות. כך למשל ועד ראשי האוניברסיטאות יצא באזהרה כי ההפיכה המשטרית עלולה לפגוע אנושות במוסדות להשכלה גבוהה. הצהרה זו ללא ספק לא מתיישבת עם עמדותיהם של חלק מחברי הקהילה האקדמית. כך למשל היו מחאות סטודנטים שתומכים בהפיכה המשטרית אשר מחו כנגד מעורבות האקדמיה בסוגיה זו.¹²

לדעתנו ככלל יש מקום להמעיט במידת האפשר בהתבטאויות מוסדיות בעלות אופי פוליטי. עם זאת, לעתים יש מקום לחרוג מכלל זה בשני סוגים של מקרים. האחד הוא כאשר השינויים המוצעים עלולים לפגוע באופן מהותי באיכות המחקר וההוראה וכן במקומה של ישראל בקהילה האקדמית הבינלאומית, היכולת שלה להשתתף בתכניות ולזכות במענקי מחקר בינלאומיים. במקרים מסוג זה יש מקום למעורבות של ראשי המוסדות משום שתפקיד המוסדות להשכלה גבוהה הוא להגן על ההשכלה הגבוהה. אם על פי שיקול דעתם שינויים חקיקתיים מוצעים עלולים לפגוע באופן מהותי באיכות ההשכלה הגבוהה הם רשאים ואולי אף חייבים לבטא את עמדותיהם. סוג שני של מקרים בהם יש לאפשר ביטויים מוסדיים בעלי אופי פוליטי הוא כאשר שינויים חקיקתיים פוגעים באופן מהותי בערכי יסוד הומאניסטים. כזכור, החירות האקדמית מיועדת לא רק להבטיח

¹² שילה פריד "סטודנטים מהימין: "המשך הפוליטיזציה של האקדמיה תפגע באמון ובתמיכה בה" מקור ראשון <https://www.makorrishon.co.il/news/570909> (25.1.2023).

את איכות המחקר אלא גם להבטיח הגנה על ערכי יסוד דמוקרטיים והומאניסטיים. המוסדות האקדמיים רשאים ואף חייבים לבטא עמדות המתיישבות עם ערכים אלה. ההתבטאויות של ראשי המוסדות בעניין ההפיכה המשטרית הן לדעתנו לגיטימיות ואף מתחייבות משום שתכליתן היא להגן על ההשכלה הגבוהה ועל ערכי היסוד העומדים בבסיסה. הן מתיישבות גם עם הקודים האתיים שאומצו בחלק מהאוניברסיטאות המעגנים את ערכי יסוד אלה.¹³ כפי שנראה בפרק הבא, ההפיכה המשטרית מסכנת את החירות האקדמית.

מקרי קיצון

כללים אלה צריכים להנחות את המוסדות ואת הפרטים בימים שכתיקונם. עם זאת ישנם מקרי קיצון בהם יש מקום למאבק חסר פשרות גם במחיר של פגיעה בחלק מהעקרונות הנ"ל. יש הסבורים שהמהפכה המשטרית הנוכחית היא מקרה קיצון המצדיק סטייה מחלק מן הנורמות המחייבות בימים אחרים. אנו סבורים שהמהפכה המשטרית הנוכחית היא אירוע קיצוני המצדיק במקרים מסוימים סטייה מסוימת מן הנורמות המתוארות במסמך זה.

3. סיכונים לחופש האקדמי בישראל

תכלית פרק זה היא לבחון את המצב בישראל ובמיוחד את ההגנות הקיימות כמו גם את הסכנות הקיימות. חשוב לציין כי נפתח פרק זה בקביעה כי גם עיגון חוקי או חוקתי של החופש האקדמי איננו מבטיח את ההתממשות של חירות זו במציאות. בסופו של דבר ההגנה על החופש האקדמי היא פונקציה של עוצמת האתוס של החירות. הגנה פורמאלית משפטית ללא הכרה חברתית רחבה לצידה מוגבלת מאוד באפקטיביות שלה. עם זאת, מכשירים משפטיים עשויים לסייע גם להגן על המרצים וגם לחזק את המעמד של החירות האקדמית כערך חברתי חשוב.

סכנות לחופש האקדמי בישראל נשקפות מסיבות שונות. ראוי לציין כאן את הסכנה הנגזרת בשל קיומם של ארגונים שתכליתם היא השתקת קולות אקדמיים מטעמים פוליטיים וגם בגין יוזמות שמקורן בכנסת או בממשלה. כיום פועלים כמה וכמה ארגונים שתכליתם המוצהרת היא להגביל ולהצר את חופש הביטוי ואת החופש האקדמי. אלו זוכים גם לתמיכה פוליטית בכנסת.

במסגרת פרק זה לא נדון בכל האיומים על החירות האקדמית. בהינתן התכלית של פרק זה, אנו לא נעסוק באיומים שמקורם בהפרטה, בתלות הגוברת של המחקר בתרומות של פרטים ובמעורבות היתר של מנהלנים החפצים להשתמש בקריטריונים מדידים כדי להעריך את התרומה היחסית של חוקרים גם כאשר שימוש בקריטריונים אלה איננו מקדם את הצרכים המחקריים.

נפתח בדיון בחופש האקדמי במשפט הישראלי. בהמשך, נעסוק במספר איומים הקשורים בפעילות חוץ אקדמית של מרצים (מאמרים בעתון, השתתפות בכנסים פוליטיים וכדומה), במעורבות של פוליטיקאים במינויים, במתן

---

¹³ ראו רשימה בסוף מסמך זה.

פרסים או באיוש משרות מנהליות בעלות קשר ישיר לעבודה האקדמית, בגבולות הביטוי במסגרות הוראה שונות ובשאלת שימוש בכספי האקדמיה לאירועים בעלי "צבע פוליטי".

בהינתן התכלית הפרקטית של פרק זה אנו נעסוק בעיקר באיומים שיש להם כבר ביטויים בשטח או שסיכויי ההתממשות שלהם גבוהים. לצורך כך נביא במידת האפשר דוגמאות קונקרטיות, דהיינו נתאר אירועים אמיתיים בהם נפגעה החירות האקדמית או שעלולה הייתה להיפגע.

החופש האקדמי במשפט הישראלי

החופש האקדמי הוכר במשפט הישראלי. החקיקה החשובה ביותר בעניין זה היא חוק המועצה להשכלה גבוהה, התשי"ח-1958. המועצה הוקמה כדי לשמש חייץ בין הממשלה המממנת את המוסדות להשכלה גבוהה לבין המוסדות עצמם ולהבטיח שהחלטות דוגמת הכרה במוסד כמוסד ללימודים גבוהים או הכרה בתואר תתבססנה על שיקולים אקדמיים. חוק המועצה מעניק גם למוסדות המוכרים סמכות רחבה. סעיף 15 לחוק קובע כי: "מוסד מוכר הוא בן חורין לכל ענייניו האקדמיים והמינהליים, במסגרת תקציבו, כטוב בעיניו". "עניינים אקדמיים ומינהליים" הוגדרו כעניינים הכוללים, בין היתר, "קביעת תוכנית מחקר והוראה, מינוי רשויות המוסד, מינוי מורים והעלאתם בדרגה, קביעת שיטת הוראה ולימוד, וכל פעולה מדעית, חינוכית או משקית אחרת". עם זאת, עקב אכילס של חוק המועצה להשכלה גבוהה הוא סעיף 4א הקובע כי מינויים למועצה נתונים באופן בלעדי בידי גופים פוליטיים. ואכן בעבר עלו טענות על העדפת שיקולים פוליטיים על פני שיקולים מקצועיים במינויים למועצה להשכלה גבוהה. יש חשיבות רבה בהבטחת עצמאותה של המועצה כך שהמועצה להשכלה גבוהה לא תהפוך להיות זרוע ארוכה של הממשלה או של גופים פוליטיים.

כמו כן, שורה לא מעטה של פסקי דין הכירו בחופש האקדמי בין כנגזרת של חופש הביטוי ובין כקטגוריה מובחנת. הביטוי המובהק להגנה על חופש אקדמי כקטגוריה מובחנת ניתן על ידי השופט טירקל בדעת מיעוט בפסק הדין **אלבה**:¹⁴

[החופש האקדמי] ראוי, לדעתי, להגנה אף יותר מחופש הביטוי. החופש האקדמי כולל בתוכו את חופש היצירה, חופש המחקר וחופש ההוראה על נגזרותיהם... לדעתי אין לראות את החופש האקדמי כאילו הוא נגזרת של חופש הביטוי ויש לראות בו חירות העומדת בפני עצמה, אף שהשניים שוכנים זה בצד זה ואף חופפים בחלקם, אין הם זהים זה לזה. ביטוי שחופש הביטוי אינו מגן עליו, עשוי לחסות תחת כנפיו של החופש האקדמי.

פסק דין חשוב נוסף שהתווה הגנה עקרונית על החופש האקדמי נגע לעתירה נגד החלטת המדינה לא לתמוך בפסטיבל עם מוזיקה כנסייתית. בבג"ץ **פסטיבל למוסיקה אבו-גוש קרית יערים, אגודה רשומה נ' שר החינוך והתרבות** קבע השופט כהן הלכה חשובה לפיה:¹⁵

¹⁴ ע"פ 2831/95 **אלבה נגד מדינת ישראל** פ"ד נ (5) 221, 326 (1996).
¹⁵ בג"ץ 175/71 **פסטיבל למוסיקה אבו-גוש קרית יערים, אגודה רשומה נ' שר החינוך והתרבות** (1971), פסקה 10 לפסק דינו של השופט חיים כהן.

קביעת תכנית המחקר וההוראה היא... רשות היחיד של המוסד, וכן נקיטת כל פעולה מדעית וחינוכית אחרת - ומי שמתיימר להטיל על המוסד סנקציה כל שהיא בשל קביעת תכנית מחקר או הוראה זו או אחרת או בשל נקיטת פעולה מדעית או חינוכית פלונית, פוגע בחופש האקדמי. נשאר לנו לתרגם את הדברים ללשון מוסדות האמנות; ואין בכך כלום שלגבי מוסדות האמנות, להבדיל מן המוסדות להשכלה גבוהה, אין עוד חוק מפורש המסדיר את עניניהם: **סעיף 15 לחוק המועצה להשכלה גבוהה אינו מחדש חוק חדש ויוצר חופש אקדמי שלא היה קיים גם קודם לכן, אלא הוא מביא, לגבי המוסדות שהוא דן בהם, את אותו העקרון הקונסטיטוציוני שאמרתי לידי ביטוי חקיקתי.** ולגבי מוסדות האמנות ניתן לומר, בעקבות סעיף 15 הנ"ל ובאנאלוגיה אליו, שכל מוסד כזה בן-חורין הוא לכלכל עניניו האמנותיים והמינהליים כטוב בעיניו, לרבות קביעת תכניות הצגה וביצוע, מינוי רשויותיו ומבצעיו, קביעת שיטות הביצוע וצורותיו, וכל פעולה אמנותית או משקית אחרת.

החופש האקדמי מוגן גם בקודים אתיים שאימצו מוסדות אקדמיים שונים בישראל. קודים אלו מתייחסים באופנים שונים לשתי התכליות של האקדמיה שהוזכרו לעיל – שמירה על יושרה במחקר ובהוראה וכן תכליות דמוקרטיות והומאניסטיות.¹⁶

פעילות חוץ אקדמית של מרצים

שתי דוגמאות תובאנה כדי להדגים את הבעיה שמעוררות התבטאויות חוץ אקדמיות בישראל. המקרה הראשון הוא המקרה של פרופסור הלל וייס אשר התבטא בחריפות רבה נגד מח"ט חברון יהודה פוקס.¹⁷ אוניברסיטת בר-אילן מינתה וועדה מיוחדת לבדיקת ההתבטאויות החריפות של פרופסור וייס ולאחר שהתנצל החליטה הוועדה לא לנקוט צעדי משמעת כנגד פרופסור וייס. המקרה השני הוא המקרה של פרופסור ניב גורדון אשר פרסם מאמר בזכות החרם האקדמי. לאחר המאמר היו קריאות לפטר את פרופסור גורדון וגם נשיאת האוניברסיטה פרופסור רבקה כרמי ראתה במאמרו של פרופסור גורדון חציית קו אדום.¹⁸ עם זאת לא ננקטו צעדים משמעתיים נגד פרופסור גורדון. הסכנה של הטלת סנקציות על אנשי אקדמיה בגין התבטאויות מחוץ להקשר האקדמי היא סכנה ממשית לחופש האקדמי בהינתן הפעילות של ארגוני ימין קיצוני העוסקים במשטור השיח האקדמי כגון ארגון "בצלמו" ובמיוחד בהקשר האקדמי תנועת "אם תרצו". ארגונים אלה מתעדים התבטאויות מרצים במסגרת הקמפוס ומחוצה לו ומפעילים לחץ פוליטי על מוסדות אקדמיים וכן על מוסדות אחרים להטיל סנקציות בגין פעילות פוליטית לגיטימית ולעתים גם נגד פעילות אקדמית.

לדעתנו פעולה שהיא מחוץ להקשר האקדמי איננה יכולה להצדיק הליכים משמעתיים. עמדה זו איננה מקובלת על כל תקנוני המשמעת. כך למשל סעיף 4(ב) לתקנון המשמעת של אוניברסיטת אריאל מגדיר כעבירת משמעת כל מי ש"פוגע בשמה הטוב או ביוקרתה של האוניברסיטה בין שהדבר נעשה בתוך כתלי האוניברסיטה או מחוצה לה". דוגמא קיצונית עוד יותר הוא הקוד האתי הוצע על ידי פרופסור אסא כשר לשר החינוך נפתלי בנט (ואשר

¹⁶ ראו למשל הקוד האתי של מכון ויצמן; הקוד האתי של אוניברסיטת חיפה; ס' 1-2 לקוד האתי של אוניברסיטת בן גוריון; ס' 3 לקוד האתי של אוניברסיטת בר אילן. לדיון מקיף בהתפתחות ההשכלה הגבוהה בישראל וגם לשאלת החופש האקדמי בישראל ראו וולנסקי, לעיל.

¹⁷ ראו <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3434844,00.html>

¹⁸ ראו <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3771227,00.html>

בסופו של יום לא התקבל). סעיף 13 לכללים שהוצעו קובע בין היתר כי: על חברי הסגל האקדמי "להיות מדויקים, לגלות איפוק מתאים, לבטא כבוד לדעותיהם של אחרים...". חשוב לציין כי הסעיף עוסק בפעילות המתנהלת מחוץ לקמפוס ואין לה קשר ישיר לעבודה האקדמית. לטעמנו משטור ההתנהגות של חברי אקדמיה מחוץ להקשר האקדמי היא פגיעה בחופש הביטוי ועשויה לעתים להיות גם פגיעה בחופש האקדמי למשל כאשר הביטוי מיועד לקדם תכליות דמוקרטיות-הומאניסטיות בהן עסקנו קודם.

עמדה זו מעוגנת גם בסעיף 2 לחוק שוויון ההזדמנויות בתעסוקה האוסר על הפלייה בעבודה בין היתר בגין השקפה או מפלגה. מרצים הפועלים מחוץ למסגרת האקדמית כפופים כמובן לדין הפלילי ואולם לטעמנו תקנוני המשמעת לא צריכים לעסוק בפעילות שאיננה קשורה ישירות להוראה ולמחקר. לכך יש כמה וכמה טעמים.

ראשית, מוסדות המשמעת של המוסד האקדמי אינם כשירים לשפוט התנהגות חוץ מוסדית. שנית, כפי שצינו, הפעילות החוץ אקדמית לעתים קרובות משקפת ומקדמת ערכים אקדמיים של דמוקרטיה והומאניזם. השיפוט ביחס לשאלה האם פעילות כזו אכן מקדמת או איננה מקדמת ערכים אקדמיים הוא שיפוט מורכב ואין מקום להעניק לגופי המשמעת של המוסד האקדמי סמכות לבצע שיפוט מסוג זה. שלישית, השאלה האם פעילות היא בעלת זיקה מספקת למוסד האקדמי כדי להצדיק הטלת סנקציות היא לעתים שאלה מורכבת ועשויה להיות שנויה במחלוקת. דוגמא לכך היא בג"ץ **אם תרצו ציונות להיות או לחדול נ' שר החינוך**¹⁹ בו עתרה תנועת "אם תרצו" כנגד המל"ג ושר החינוך בתביעה לחייב את האוניברסיטה העברית להעמיד לדין משמעת את פרופסור עמירם גולדבלום בגין פרסום באינטרנט שכלל התבטאויות חריפות נגד חברי תנועת "אם תרצו". כן ציין פרופסור גולדבלום כי הוא ינסה במידת האפשר גם לפגוע בעתידם האקדמי של חברי הארגון. האוניברסיטה גינתה את התבטאויותיו של פרופסור גולדבלום אך סרבה להעמידו לדין. העתירה נדחתה בין היתר על בסיס החופש האקדמי והמינהלי הנתון למוסדות אקדמיים (ראוי לציין שמדובר בחופש האקדמי של המוסד ולא של פרופסור גולדבלום עצמו). עוד צוין בפסק הדין כי "ממילא לא עומדת לשר החינוך או למל"ג סמכות להטיל עיצומים על מוסד אקדמי בשל אופן טיפולו במקרה משמעותי פרטני – ודי בכך על מנת לדחות את הסעד שנתבקש כלפיהם בעתירה".

המקרה הוא מורכב. מן הצד האחד פרופסור גולדבלום פרסם את ההתבטאויות במסגרת פרטית חוץ-אוניברסיטאית. מן הצד השני הביטוי נגע ישירות להוראה באוניברסיטה וכלל איומים לפגוע בעתידם האקדמי של סטודנטים בשל השתייכותם לתא סטודנטים שהוכר על ידי האוניברסיטה. לנו נראה כי מקרה זה מדגים את הקושי בשימוש בדיכטומיה בין פעילות אקדמית הכפופה לגופי המשמעת של המוסד האקדמי לבין פעילות חוץ אקדמית שצריכה להיות מחוסנת מביקורת של גופי המשמעת של המוסד האקדמי. פיקוח שפוטי על גופי המשמעת של המוסד האקדמי נחוץ במיוחד בהקשר זה כדי למנוע שימוש לרעה בכוחו של המוסד האקדמי להטיל הגבלות על הסגל האקדמי מחוץ לכותלי המוסד.

---

¹⁹ בג"ץ 1/20 **אם תרצו ציונות להיות או לחדול נ' שר החינוך** (2020).

מעורבות פוליטית בהחלטות על פרסים אקדמיים ובאיוש קרנות מחקר

שני אירועים עשויים להדגים את הסכנה של מעורבות פוליטית בהחלטות על פרסים אקדמיים ואיוש קרנות מחקר. המקרה הראשון הוא בג"ץ **ועדת השופטים להענקת פרס ישראל לשנת תשפ"א בתחום חקר מדעי המחשב נ' שרת החינוך**²⁰ בעניינו של עודד גולדרייך. ועדת השופטים להענקת פרס ישראל מצאה את פרופסור עודד גולדרייך ראוי לקבל את פרס ישראל בגין תרומתו המשמעותית למדעי המחשב. פרופסור גולדרייך חתם על עצומה הקוראת למוסדות השוק האירופי שלא לשתף פעולה עם מוסדות ישראלים אשר פועלים בשטחים המוחזקים על ידי ישראל. שרת החינוך החליטה שלא לאשר את החלטת ועדת הפרס. פרופסור גולדרייך עתר נגד החלטה זו וברוב דעות קבע בית המשפט כי יש להעניק לפרופסור גולדרייך את פרס ישראל.

השופט עמית נסמך בהחלטתו על חשיבות החופש האקדמי וכתב:²¹

לדידי, פגיעתה בחופש הביטוי האקדמי של שלילת הפרס מפרופ' גולדרייך קשה בהרבה. מצוינות אקדמית אינה הולכת בהכרח יד ביד עם דעות התואמות את הקונצנזוס הציבורי. שלילת פרס ישראל מאיש אקדמיה בעל שם, בשל התבטאויות ספורדיות כאלה ואחרות, היא הזמנה לניטור, מעקב ורדיפה אחר אנשי אקדמיה בישראל. כמדינה החיה על מצוינותה בתחומים שונים, עלולה להיות בכך פגיעה של ממש בהישגים אקדמיים ומקצועיים, ובטווח הארוך, אף פגיעה בחוסן הלאומי.

במקרה אחר חמור אף יותר שר המדע אופיר אקוניס נדרש לחתום על מינוייה של פרופסור יעל אמיתי לצורך כהונתה במועצת הנגידים של קרן מחקר גרמניה-ישראל. פרופסור אמיתי חתמה על עצומה המביעה תמיכה בסטודנטים ומרצים אשר מסרבים לשרת בשטחים המוחזקים. השר אקוניס סרב לחתום על מינוייה בשל הצטרפותה לעצומה זו. בית המשפט סרב לחייב את השר אקוניס למנות את פרופסור אמיתי לנגידה,²² ואולם שר המדע החדש יזהר שי הודיע לבית המשפט כי החליט למנות את פרופסור אמיתי לתפקיד זה. לדעתנו אם נדרשה התערבות בית המשפט במקרה של פרופסור גולדרייך קל וחומר שהיא נדרשה במקרה זה משום שהמינוי של פרופסור אמיתי הוא מינוי מקצועי-אקדמי טהור והשיקולים למינוי חייבים להיות שיקולים אקדמיים טהורים.

היו גם מקרים בהם עסקה הכנסת בסוגיות רגישות עוד יותר. ד"ר רן ברץ הוא מומחה לפילוסופיה יוונית אשר לימד כעמית הוראה באוניברסיטה העברית. ד"ר ברץ פרסם מאמרי דעה בעלי נטייה ימנית. במכרז שנערך באוניברסיטה העברית במחלקה לפילוסופיה זכה מועמד אחר. יו"ר ועדת החינוך של הכנסת מר זבולון אורלב העלה טענה (שהוכחה כלא מבוססת) לפיה ד"ר ברץ לא זכה במכרז בשל נטיותיו הפוליטיות.²³ נושא זה לא הגיע לערכאות ובסופו של יום מונה המועמד אשר זכה במכרז.

הניסיונות של שרים להתערב בהענקת פרס ישראל או במינוי הנגיד של קרן מחקר גרמני ישראל הם פסולים. קל וחומר שהניסיון של הכנסת להתערב במדיניות המינויים היא פסולה. מקרים אלה מדגימים את החשיבות של

²⁰ בג"ץ 8076/21 ועדת השופטים להענקת פרס ישראל לשנת תשפ"א בתחום חקר מדעי המחשב נ' שרת החינוך (2022).

²¹ פסקה 10 לפסק דינו של השופט עמית.

²² לביקורת נוקבת על החלטה זו ראו אלון הראל "מדע פוליטיקה ומשפט: הרהורים על השר אקוניס, פרופסור יעל אמיתי

ועתידו של המדע בישראל" בלוג המרצים למשפטים באוניברסיטה העברית (12.3.2019).

²³ <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/1/ART2/135/840.html>

מעורבות בית המשפט בהגנה על האקדמיה מפני התערבות פוליטית ישירה, דהיינו ניסיון להתערב באופן ישיר בהחלטות שצריכות להיות נתונות לקהילה האקדמית עצמה.

ביטוי במסגרות אקדמיות

כפי שאמרנו כיום פועלים בישראל כמה וכמה ארגונים שתכליתם המוצהרת היא להגביל ולהצר את חופש הביטוי ואת החופש האקדמי של מרצים. אלו זוכים גם לתמיכה פוליטית. שאלת גבולות הביטוי במסגרות אקדמיות בישראל עלתה שוב ושוב לתקשורת בעקבות ביקורת חריפה על התבטאויות של מרצים במסגרת פעילותם האקדמית. לא ידועים לנו מקרים בהם בתי המשפט התערבו בהליכים משמעתיים של מרצים בשל התבטאויות במסגרות אקדמיות. עם זאת, דיונים בנושאים אלו הגיעו לתקשורת ולכנסת. כך, למשל, באוניברסיטת חיפה במסגרת שיעור בתקשורת הקרין המרצה את הסרט ג'יין ג'יין.²⁴ היו שמחו נגד הקרנת הסרט. לדעתנו ניסיון של האוניברסיטה (או כל גוף אחר) להתערב בהחלטות מסוג זה פוגע בחופש האקדמי. אנו מודעים כמובן לכך שאחת ההשלכות האפשריות של הסדרה כזו היא אי נוחות של חלק מהסטודנטים מן הבחירות הפדגוגיות של המרצה. ואולם לנו נראה כי זו תוצאה בלתי נמנעת של חופש אקדמי. שאלות קשות נוספות מתעוררות בעקבות החלטתו של בית המשפט לקבל תביעת דיבה שהוגשה נגד במאי הסרט וכן להטיל איסור על הקרנת הסרט. לדעתנו גם במקרה זה יש מקום להגן על ההקרנה במסגרת אקדמית. יש הבדל בין הקרנה מסחרית לבין הקרנה שתכליתה פדגוגית. בין היתר יש מקום להקרין סרט זה במסגרת שיעור על תביעות דיבה. כאמור לעיל, במקרים מעין אלה יש להבטיח כי הבחירה בסרט כזה או אחר תלווה גם בנכונות לשמוע ביקורת של סטודנטים על הבחירה ולהגן על הבחירה במסגרת השיעור.

לאחרונה, תנועת "אם תרצו" הביאה לדיון בוועדת החינוך של הכנסת מקרה של מרצה מאוניברסיטת בן גוריון שהציג מצגת הקשורה לסכנות ההפיכה המשטרית במסגרת הקורס "חוק, חברה ומשפט במזרח התיכון".²⁵ במצגת תוארו עקרונות היסוד של התוכנית שהציג שר המשפטים יריב לוין ונכלל פירוט של הסכנות הטמונות בהם. נושא זה קשור ישירות לתחום בו עוסק הקורס ולכן ברי כי הוא מוגן במסגרת החופש האקדמי. ככלל ראוי כי המרצים יבטאו וינקמו גם עמדות מנוגדות לעמדתם אך בהינתן המורכבות של הסדרה במקרים מעין אלה אין מקום להסדרה מחייבת בעניין זה.

ארגון וניהול כנסים

כנסים המאורגנים על ידי מרצים במוסדות אקדמיים בישראל מעוררים לעתים קרובות מחאות. יש המלינים שהכנסים הם חד-צדדיים ומשקפים מגוון דעות צר. כך למשל כנס שעסק בנושא "חיים תחת הכיבוש" באוניברסיטה העברית עורר מחאות מצידו של תא סטודנטים.²⁶ כנס בנושא אסירים ביטחוניים בוטל על ידי

²⁴ <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2346975,00.html>

²⁵ <https://main.knesset.gov.il/Activity/committees/Education/Pages/CommitteeAgenda.aspx?tab=3&ItemID=2200417>

²⁶ https://www.facebook.com/LaviJerusalem/photos/a.204851612983322/1309912192477253/?paipv=0&eav=AfZhQhxBM_rBcmHtorl9WtFUctIgt-nj47d1zax_dQBhIqdkUBrbEau_hnOXB9jy5OE&_rd

האוניברסיטה העברית בעקבות מחאות של סטודנטים שהתנגדו לקיום הכנס.²⁷ בינואר 2023 הפנתה המועצה להשכלה גבוהה תלונות הקשורות לגורמים שונים שהוזמנו לכנסים באוניברסיטת תל אביב בתחום האקלים והרפואה. סגן הרקטור דחה את התלונות וציין כי הוא מצפה מהמועצה להשכלה גבוהה להפעלת שיקול דעת בטרם העברת פניות "שחלקן נגוע, רעיל ובעיקר נעדר הבנה בסיסית באשר לחופש אקדמי מהו". לדבריו, "עצם העברת תלונות אלינו והבקשה מאתנו לענות להן, עלולה לתרום לליבוי האווירה הרעילה הקיימת כיום בציבור ובנוסף, עלולה להתפרש ככזו המעניקה רוח גבית למתקפה על האקדמיה במדינת ישראל".²⁸ מן הניתוח לעיל נובע כי תגובתו של סגן הרקטור מוצדקת ואנו מקווים כי המועצה להשכלה גבוהה תאמץ את הלקחים הנדרשים. כפי שצינו לעיל אין מקום לפיקוח או משטור כנסים בשל היותם לא מאוזנים. הסמכות לקבוע את אופיו של כנס צריכה להיקבע על ידי מארגני הכנס ובלבד שבמידת האפשר מערכת השיקולים תהיה שקופה וידועה למשתתפים.

4. סיכום: סכנות ההפיכה המשטרית לחופש האקדמי בישראל

מסקירה קצרה זו עולה כי החופש האקדמי בישראל נתון לאיומים שונים בשנים האחרונות. אנו צופים כי איומים אלו יתגברו מאוד אם יתקבלו השינויים המוצעים בחקיקה.

ראשית, הסקירה מעידה כי הפיקוח השיפוטי האפקטיבי הוא בעל חשיבות רבה להגנה על החירות האקדמית. האירוע בעניינו של עודד גולדרייך (חתן פרס ישראל) וכן העתירה בעניינה של יעל אמיתי (המינוי לוועדת המענקים גרמניה ישראל) הבהירו לרשויות את המגבלות החוקיות על מעורבות של הפוליטיקה בשאלות אקדמיות. גם דחיית העתירה שתבעה להעמיד לדין את פרופסור עמירם גולדבלום בשל התבטאויותיו בעניין תנועת "אם תרצו" חיזקו את עמדת האוניברסיטה לפיה יש מקום לסובלנות כלפי התבטאויות גם אם הן חריפות וקיצוניות. לאחר שיועברו השינויים המוצעים יקל על חברי הכנסת והממשלה להתערב במינויים, במתן פרסים, במדיניות הענקת מענקי המחקר ועוד. ללא רשות שופטת חזקה יהיו המרצים חשופים לגחמות של הפוליטיקה הישראלית ומכאן שהמחקר וההוראה במוסדות האקדמיים בישראל יפגעו באופן מהותי.

שנית, ההצעה שהועלתה לאחרונה לשינוי חוק הספרייה הלאומית, תשס"ח-2007 באופן שיפגע בעצמאות הספרייה ויאפשר שליטה פוליטית בהנהלתה,²⁹ היא סנונית ראשונה המעידה על נכונות לפגוע באופן מהותי בחירות האקדמית. הצעה זו גם מעלה חשש שהצעות דומות יעסקו בהרכב ומינוי המועצה להשכלה גבוהה וות"ת. חקיקה כזו תפגע אנושות בחופש האקדמי.

שלישית, ההפיכה המשטרית עלולה לגרום לחיזוק מגמות של רדיפת מרצים בגין התבטאויות פוליטיות, בשל התבטאויות למען הדמוקרטיה, או בגין הזמנה לכנסים של מרצים שהם פעילים פוליטיים. דוגמאות לכך ראינו

²⁷ אלי ביתאן "תא ימני מחה, והאוניברסיטה העברית ביטלה כנס על אסירים פלסטינים" שיחה מקומית (13.5.2017).
²⁸ המכתב נמצא ברשות המחברים. גם נשיא אוניברסיטת תל אביב פרופסור אריאל פורת התלונן על התנהלות לקויה של המועצה להשכלה גבוהה ועל מעורבותה במישטור השיח האקדמי.
²⁹ הצעה מזיקה זו התקבלה למרות התנגדותה של היועצת המשפטית לממשלה. איננו יודעים בשלב זה מה יקרה אם החלטה זו תיבחן על ידי בתי המשפט ואולם ברור כי לאחר ההפיכה המשטרית המוצעת לא יוכלו רשויות החוק להגן על הספרייה הלאומית מפני פוליטיזציה.

בחודשים האחרונים במקרה של מרצה מאוניברסיטת בן גוריון שהמצגת שהציג בקורס שעוסק בחוק הגיעה לדיון בוועדת החינוך של הכנסת, ובמקרה של התלונות שהוגשו על הכנסים באוניברסיטת תל אביב על ידי ארגון "בצלמו".

לאור האמור לעיל, קיים חשש ממשי כי השינויים המשטריים המוצעים יסכנו את ההישגים האקדמיים המרשימים שהושגו בישראל. הם מאיימים על החירות של המרצים לחקור וללמד אשר הינה אבן יסוד לקיומו של מדע איכותי, שיח חופשי ותרבות דמוקרטית בהשכלה הגבוהה.

החשש הוא, שההשלכות ארוכות הטווח עלולות להיות אף הרסניות יותר. במדינות אחרות בהן התערערו עקרונות הדמוקרטיה, כגון הונגריה ופולין, ניתן לראות השלכות נוספות על החופש האקדמי ובהן מינויים פוליטיים בהנהלת האוניברסיטאות, פגיעה במוסד הקביעות, סגירה של מחלקות העוסקות בשיח ביקורתי, סגירה של מוסדות אקדמיים פרטיים והתערבות בנושאי המחקר, בין היתר באמצעות צמצום משמעותי של המחקר בתחום מדעי החברה והרוח.

נושא חשוב עליו לא הרחבנו רבות בנייר עמדה זה הינו חופש הביטוי והחופש האקדמי הנתונים לסטודנטים. עוד טרם עברה החקיקה המוצעת כבר הוצאה הצעת חוק לפיה סטודנט אשר יניף את דגל פלסטין יושעה לחצי שנה ותקציביו של מוסד להשכלה גבוהה אשר יסרב להשעות סטודנט יקוצצו. נושא זה ונושאים נוספים הקשורים לחופש הביטוי והחופש האקדמי הנתונים לסטודנטים ראויים לבחינה נפרדת.

מדריך מעשי למרצה

החופש האקדמי כולל חירויות של מרצים במסגרת עבודתם המחקרית, במסגרת ההוראה ולעתים גם במסגרות מנהליות הקשורות באופן הדוק למחקר והוראה. חירות זו מיועדת להגן על המרצים מפני התערבות של המדינה, של המוסד בו הם עובדים או של גופים אחרים כגון תורמים או מנהלנים אקדמיים.

החירות האקדמית של המרצים מבוססת על תפישה של כפיפות מוחלטת לנוממות של הדיסציפלינה האקדמית ושל הקהילה האקדמית. המחקר וההוראה אמורים להיות חופשיים מהתערבות פוליטית או משרות של צרכים ממשלתיים, פוליטיים או חברתיים.

לחופש האקדמי שתי תכליות מובחנות. התכלית האחת היא ההגנה על היושרה של המחקר המיועדת להבטיח את איכות המחקר וההוראה. התכלית השנייה של החופש האקדמי מכונה לעתים קרובות קידום ערכים דמוקרטיים והומאניסטיים. התכלית הזו מבוססת על הטענה כי האקדמיה מושתתת על ערכים דמוקרטיים והומאניסטיים כלליים. כך למשל, האתוס האקדמי מבוסס על עמדה אנטי-היררכית. ערכים דמוקרטיים והומאניסטיים אלה כוללים גם שוויון, חירות מחשבה וכן איסור הפליה במוסד אקדמי על בסיס גזע, דת, מין, נטייה מינית וכדומה. המחקר המדעי אמור להיות עיוור לשאלה מיהם החוקרים, מהי דרגתם, מעמדם בקהילה האקדמית, השתייכותם הלאומית או הנטייה המינית שלהם.

להלן מספר תשובות לדילמות נפוצות. תשובות אלו הינן המלצות המבוססות על העקרונות המפורטים בנייר העמדה המלא. מטבע הדברים הנורמות שנציע כאן הן עמומות ויש מקום למחלוקות לגיטימיות ביחס לשאלה האם התנהגות מסוימת מתיישבת או איננה מתיישבת עמן.

✓ **האם מותר לי להתייחס לדמוקרטיה במהלך שיעור, גם אם נושא זה אינו קשור ישירות לקורס או לתחום ההתמחות המחקרי שלי? כן.** ערכים דמוקרטיים הינם חלק מתכליות האקדמיה. יש להקפיד עם זאת על מסגרת זמן מתאימה על מנת שלא לפגוע בניהול הקורס.

✓ **האם מותר לי להגיע לשיעור עם חולצה "בלי דמוקרטיה אין אקדמיה"? כן.** מותר להופיע עם לבוש וכיתוב כל עוד הוא איננו פוגעני. רצוי לנהל דיון עם הסטודנטים על החלטה זו.

✓ **האם מותר לי לעטר את משרדי בפוסטרים פוליטיים או כאלה המביעים תמיכה בערכים דמוקרטיים? כן.** מותר לעטר את המשרד בפוסטרים המביעים עמדה פוליטית או אחרת כל עוד הם לא פוגעניים (למשל: גזעניים או מסיתים). לדעתנו המוסד אינו רשאי להגביל את חירותו של המרצה לעצב את משרדו.

✓ **אלו מגבלות חלות על השיח באקדמיה? על המרצים להקפיד על שיח מכבד במסגרת פעילותם האקדמית, לרבות הימנעות מגידופים או ביטויים גזעניים.**

✓ **אלו מגבלות חלות על המרצה מחוץ למסגרת האקדמית כגון בקבוצת פייסבוק, טוויטר או בהפגנה? מחוץ למסגרת האקדמית לא חלות על המרצה כל הגבלות להוציא הגבלות הנובעות מן המשפט הפלילי.**

✓ **האם מותר לי להשתמש במערכות המיילים של המוסדות האקדמיים על מנת להעביר לסטודנטים מסרים לסטודנטים הקשורים בהגנה על הדמוקרטיה? ככלל, לא רצוי להשתמש במדיום שאינו מאפשר שיח אקדמי פתוח אלא במקרים קיצוניים. עם זאת ניתן להשתמש במדיום זה לצורך קידום ערכים דמוקרטיים-הומאניסטיים כלליים כגון מאבק בגזענות וקידום חירות אקדמית.**

✓ **האם מותר לי לארגן כנס בנושא דמוקרטיה שאין בו מגוון דעות? שמיעת דעות מגוונות וייצוג מגוון הינם ערכי יסוד של מוסדות להשכלה גבוהה. עם זאת, מגוון הדעות שישמעו בכל מרחב אקדמי תלוי בגורמים רבים. כמו כן, מגוון אין פירושו איזון ייצוגי בין הדעות הרווחות בציבור הרחב או חיוב להציג דעות שקריות. ככלל, בחירת הדוברים בכנסים מוגנת על ידי החופש האקדמי של המארגנים וחלות עליה רק מגבלות שמקורן בדין הפלילי. חופש הביטוי של סטודנטים באירועים אקדמיים כאלה הוא רחב ביותר והגבלות על חופש ביטוי זה מוצדקות רק כשהן נחוצות לצורך שמירה על איכות הכנס.**

מקורות שסייעו בכתיבת נייר עמדה זה

חיים גנז "חופש אקדמי" עיוני משפט יב(2) 415 (1987).

עמי וולנסקי אקדמיה בסביבה משתנה: מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 1952-2004 (2005).

ברק מדינה "החופש האקדמי: בין אתיקה למשפט: ספרם של אמנון רובינשטיין ויצחק פשה "סדקים באקדמיה" הפרקליט נג(2) 559 (תשע"ה).

יצחק (יאני) נבו "שני דגמים של חופש אקדמי: המקרה הישראלי" **תרבות דמוקרטית** 9, 137 (2005).
אמנון רובינשטיין "חופש הביטוי האקדמי" **משפט ועסקים** יג 11 (2010).

קודים אתיים במוסדות אקדמיים בישראל (דוגמאות נבחרות)

אוניברסיטת בן גוריון:

<https://in.bgu.ac.il/acadsec/DocLib/Pages/ethics/%D7%A7%D7%95%D7%93%20%D7%90%D7%AA%D7%99%20%D7%90%D7%A7%D7%93%D7%9E%D7%99%20%D7%A2%D7%93%D7%9B%D7%95%D7%9F%202014.pdf>

אוניברסיטת בר אילן:

<https://www.biu.ac.il/sites/default/files/inline-files/%D7%A7%D7%95%D7%93%20%D7%90%D7%AA%D7%99.pdf>

אוניברסיטת חיפה:

https://www.haifa.ac.il/wp-content/uploads/2014/03/code_of_ethics_hebrew.pdf

מכון ויצמן למדע:

https://www.weizmann.ac.il/RGP/sites/RGP/files/Compliance/wis_code_of_ethics-190528.pdf

נייר עמדה זה נכתב על ידי:

פרופ' אלון הראל, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים
פרופ' לטם פרי-חזן, החוג למנהיגות ומדיניות בחינוך, אוניברסיטת חיפה, חברת האקדמיה הצעירה הישראלית

המחברים מבקשים להודות למר דין זלצברגר על תרומה חשובה לכתיבת נייר עמדה זה ולהערותיהם של:

פרופ' דוד אנוך, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר תמי הראל בן-שחר, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה

פרופ' עלי זלצברגר, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה

ד"ר רונית לוי-שנור, בית ספר הארי רדזינר למשפטים, אוניברסיטת רייכמן

פרופ' אסף שוורץ, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, טכניון, חברת האקדמיה הצעירה הישראלית

ד"ר רות שרץ-שובל, המחלקה למדעים ביומולקולריים, מכון ויצמן למדע, חברת האקדמיה הצעירה הישראלית